

رویکرد مادی‌گرایانه مفاهیم غیبی و معنوی قرآن و پیامدهای سلامت اجتماعی

فیروز اصلانی^۱، مهرداد تیموری^{۲*}

چکیده

زمینه و هدف: رشد تجربه‌گرایی، زمینه رویکرد مادی در عرصه‌های مختلف را فراهم کرد، یکی از این عرصه‌ها رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی بود که با توجه به نفوذ رویکرد مادی، نواندیشان با تکیه بر اثبات‌گرایی به بررسی مفاهیم غیبی و معنوی قرآن پرداختند و ابتدا آن مفاهیم را انکار کرده و در مقاطع بعدی مفاهیم معنوی و غیبی را با امور مادی تطبیق نمودند، با توجه به تأثیر باورهای دینی در سعادت انسان، هدف پژوهش این است که روشن کند پیامدهای سلامت اجتماعی رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی قرآن چیست؟

مواد و روش‌ها: پژوهش حاضر به روش تحلیل محتوا با گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و با استفاده از پایگاه‌های اطلاعاتی Magiran، SID و PubMed و موتور جستجوی Google Scholar با واژگان کلیدی «سلامت اجتماعی»، «پوزیتیویسم»، «رویکرد مادی‌گرایانه»، «علم تجربی» و «مفاهیم غیبی و معنوی» مورد جستجو قرار گرفتند؛ در مجموع ۲۶ منبع مرتبط با هدف مطالعه تشخیص داده شد و مورد استفاده قرار گرفتند.

نتیجه‌گیری: طبق یافته‌ها و نتایج پژوهش، رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی موجب به وجود آمدن پدیده‌های اجتماعی همانند رشد اومانیسیم، ناسیونالیسم، تحریف معنوی مفاهیم غیبی قرآن، کنار زدن غیب و زدودن معنویت بوده و بدین‌وسیله سلامت اجتماعی جامعه را با چالش مواجه ساخته است. لذا به رسمیت شناختن علوم دیگر همانند فلسفه، وحی و عرفان، استفاده بهینه از براهین فلسفی و تفسیر ضابطه‌مند از قرآن و استفاده از هر علمی در قلمرو خود از راهکارهای پیشگیری از رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی قرآن است.

کلیدواژه‌ها: پوزیتیویسم، رویکرد مادی‌گرایانه، سلامت اجتماعی، علم تجربی، مفاهیم غیبی و معنوی.

۱. استادیار گروه معارف اسلامی دانشکده علوم پزشکی مراغه، مراغه، ایران.

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران. dr.mehرداد.teymouri@iau.ac.ir

مقدمه

سلامت اجتماعی و معنوی امری جدا از مبانی فکری انسان نیست و نوع اندیشه انسان تأثیر مستقیمی بر سلامت روحی و اجتماعی آن دارد. اگر امور معنوی درست تبیین نشوند و خرافات در دین راه یابد و چه بسا سلامت اجتماعی و معنوی افراد جامعه با چالش مواجه شود؛ گاهی نیز با مبنا قرار دادن پوزیتیویسم (Positivism)، ابزارهای کشف حقیقت به امور معنوی همانند وحی، فلسفه و کشف و شهود عرفانی انکار گشته و تنها علم تجربی به عنوان ملاک کشف حقیقت مطرح شود و دین و مفاهیم آن نیز بر اساس علم تجربی تفسیر و تبیین گردد. همان واقعیتی که پس از رنسانس در غرب اتفاق افتاد و شاهد آن هستیم که مفاهیم دینی، حتی مفاهیم غیبی آن بر اساس یافته‌های تجربی تبیین و تشریح گردید.

این پدیده ابتدا در غرب رخ داد و پس از آن کشورهای اسلامی را هم از خود متأثر ساخت، پدیده‌ای که گاهی در مواجهه با مفاهیم غیبی و معنوی با نگاه ماتریالیستی در مقاطعی از تاریخ، مفاهیم غیبی و معنوی را انکار و در مقاطعی نیز با یافته‌های مادی تطبیق نمودند که موجب شد در تبیین امور معنوی همانند نماز و روزه غالباً اثرات و کارکردهای دنیوی آن‌ها مدنظر قرار گیرد (۱)؛ و در امور غیبی مفاهیمی همانند فرشتگان، با امور طبیعی همچون انرژی‌های موجود در طبیعت تطبیق شوند و به‌طور کلی جهان غیب با عالم شهود تطبیق شود.

با توجه به این که رویکرد مادی، مفاهیم غیبی و معنوی را هدف قرار داده و از سوی دیگر مفاهیم و باورهای غیبی و معنوی در سعادت دنیوی و اخروی انسان نقش سرنوشت‌ساز دارند، از این رو، تحقیق حاضر درصدد است بر اساس روش کتابخانه‌ای با رویکرد توصیفی تحلیلی به این سؤال مهم پاسخ دهد که رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی قرآن چه پیامدهایی برای سلامت اجتماعی داشته است؟

پیشینه پژوهش

در خصوص رویکرد مادی‌گرایانه و پیامدهای آن به سلامت اجتماعی اثری نوشته نشده است اما در لابه‌لای برخی از کتاب‌ها می‌توان پیشینه‌ای یافت. از جمله نفیسی (۱۳۹۷)، در کتابی با عنوان «جریان‌شناسی تفسیر علمی» به برخی از پیامدهای تفسیر علمی خارج از ضابطه اشاره کرده که از جمله آن می‌توان به تقدس زدایی از اعمال عبادی به‌عنوان پیامدهای تفسیر علمی اشاره کرده اما ارتباط آن را با سلامت اجتماعی ترسیم نمی‌کند (۱). همچنین خسروپناه (۱۳۹۹)، در کتابی با عنوان «آسیب‌شناسی دین‌پژوهی معاصر» به نگاه کارکردگرایانه به دین و آموزه‌های آن اشاره می‌کند و نتیجه آن را معنویت زدایی می‌داند (۲)؛ اما در کتاب مذکور نیز تأثیر معنویت زدایی در سلامت اجتماعی مورد بررسی قرار نگرفته است.

ضرورت و اهمیت پژوهش

قرآن کریم ایمان به امور غیبی را مایه سعادت حقیقی انسان و معنویت انسان را ناشی از ارتباط با حقیقت غیبی می‌داند و نه تنها که ایمان به غیب و معنویت‌گرایی سعادت اخروی انسان را تأمین می‌کند، بلکه سلامت روحی و روانی جامعه و آرامش خاطر، نشاط و نجات از اضطراب‌های روحی در سایه ایمان به غیب، معنویت و یاد خدا حاصل می‌شود، در این میان اگر تحریفی در حقایق غیبی و معنوی رخ دهد همه این آثار و پیامدهای مثبت آن را مخدوش کرده و آثار و نتایج معنوی آن سلب می‌گردد؛ از این رو بررسی رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی قرآن از جهت نقشی که در سلامت اجتماعی دارد از اهمیت حیاتی برخوردار است و در جهت حفظ سلامت اجتماعی و معنوی انسان پرداختن به این بحث ضرورت دارد.

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر به روش تحلیل محتوا با گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و با استفاده از پایگاه‌های اطلاعاتی Magiran، SID و PubMed و موتور جستجوی Google

همانند آگوست کنت و ... چنین القاء کردند که تنها راه کشف حقیقت، علم تجربی و روش حسی است و دیگر روش‌های معرفتی همانند فلسفه، وحی و... را انکار کردند و نتیجه آن شکل‌گیری ماتریالیسم علمی بود.

۱-۳. مفهوم غیبی

آن حقیقتی که در قلمرو حواس قرار نمی‌گیرد و مقتضای بدهت عقلی نیست و تنها با خبر انبیا دانسته می‌شود. مفهوم مقابل غیب واژه شهادت و به معنای حضور همراه مشاهده با چشم یا با آگاهی و بصیرت است (۵).

مفاهیم غیبی در اصطلاح قرآن، به حقایقی گفته می‌شود که در قلمرو ادراک حسی و بعضاً عقلی نمی‌گنجد همانند خدای سبحان و آیات کبرای او، فرشتگان و ... که همه از حواس ما غایب‌اند (۶، ۷).

معنویت

معنویت به معنای جهت‌گیری عمیق درونی فرد به سوی گذر از عالم خاکی و زیست‌مادی به سوی امری فراتر و متعالی‌تر است (۷).

۱/۴. رویکرد مادی‌گرایانه به مفاهیم غیبی و معنوی قرآن

رویکرد مادی‌گرایانه به مفاهیم معنوی و غیبی قرآن عبارت از انکار مفاهیم غیبی و معنوی یا تطبیق و تبیین مفاهیم غیبی و معنوی با امور مادی یا تلقی تمثیلی از آن مفاهیم است (۸)، (۹). بدین شرح که برخی خواستند به وسیله علم تجربی مفاهیم معنوی و غیبی را تبیین کنند؛ از آنجایی که موضوع علم تجربی تبیین جهان طبیعی بود، وقتی این علم به بررسی مفاهیم غیبی و معنوی که از حیطة علم تجربی خارج بود وارد شد گاهی موجب انکار آن مفاهیم؛ گاهی نیز به تطبیق یا تبیین مادی از مفاهیم غیبی و معنوی و گاهی منتهی به تلقی تمثیل گونه از آن مفاهیم گردید. از زاویه دیگر، رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی قرآن متأثر از رابطه علم و دین است؛ بدین بیان که در مقطعی از تاریخ نسبت علم و دین را متضاد دانستند. از نگرش

Scholar با واژگان کلیدی «سلامت اجتماعی»، «پوزیتیویسم»، «رویکرد مادی‌گرایانه»، «علم تجربی» و «مفاهیم غیبی و معنوی» مورد جستجو قرار گرفتند؛ در مجموع ۲۶ منبع مرتبط با هدف مطالعه تشخیص داده شد و مورداستفاده قرار گرفتند.

یافته‌ها

بر پایه یافته‌های پژوهش؛ رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی قرآن موجب به وجود آمدن پدیده‌های اجتماعی همانند رشد اومانیزم، ناسیونالیسم، تحریف معنوی مفاهیم غیبی و معنوی قرآن، غیب زدایی و معنویت زدایی بوده و بدین‌وسیله سلامت اجتماعی جامعه را با چالش مواجه ساخته است.

بحث

۱. تعاریف و اصطلاحات

پیش از ورود به بحث، برخی مفاهیم این موضوع، نیاز به تعریف دارد که در ادامه تعریف آن‌ها آورده می‌شود.

۱-۱. رویکرد

رویکرد معادل «اتجاه» در زبان عربی و به معنای ویژگی‌هایی است که تفاسیر قرآن را به تبع جهت‌گیری، گرایش‌ها و تمایلات مفسر از یکدیگر متمایز می‌سازد (۳).

۱-۲. مادی‌گرایی

مادی‌منسوب به ماده و مادی‌گرایی مترادف واژه انگلیسی ماتریالیسم است. معنای اصطلاحی ماتریالیسم این است که همه موجودات جهان، تنها وجود مادی دارند (۴). از مادی‌گرایی دوران معاصر با توجه به درآمیختگی‌اش با علم تجربی و فلسفه حسی، ماتریالیسم علمی تعبیر می‌شود. باربور از جمله کسانی است که این واژه را به کار برده و آن را مبتنی بر دو اصل می‌داند: یک) روش علمی، تنها طریق قابل اعتماد برای کسب معرفت است. دو) ماده تنها واقعیت اساسی جهان است. در واقع ماتریالیسم علمی نوعی ماده‌گرایی است که نتیجه علم‌گرایی در دوران معاصر است؛ بدین بیان که با توجه به پیشرفت‌های خیره‌کننده علم تجربی برخی از فلاسفه غربی

آنان، تنها گزاره‌ای قابل پذیرش بود که آزمون پذیر باشد و مفاهیم غیبی و معنوی را به خاطر آزمون ناپذیری انکار می‌کردند (۱۰). در دوران مشروطه نواندیشان تضاد بین علم و دین را مطرح کردند و غالباً به انکار مفاهیم غیبی و معنوی منتهی شد. در مقطع دیگری رابطه علم و دین را سازگار دانستند. از دیدگاه این نواندیشان رابطه علم و دین تضاد نبوده، بلکه نسبت‌هایی همانند تمایز، تلاقی و تأیید را مطرح کردند و در چارچوب این نسبت‌ها، سازگاری علم دین را عملی می‌دانستند (۱۱)؛ و درصدد تطبیق مادی از امور غیبی برآمدند. از سال ۱۳۲۰ شمسی بعضی از قرآن‌پژوهان نواندیش در وضعیتی که جامعه متأثر از فضای علم‌گرایانه بود، با تطبیق مادی از مفاهیم غیبی سعی در سازگار نشان دادن علم و دین کردند (۱۲).

۱-۴. سلامت اجتماعی

سازمان بهداشت جهانی در سال ۱۳۴۹ مفهوم سلامت اجتماعی را متمرکز بر معیار فعالیت اجتماعی، بهزیستی اجتماعی، رضایت خاطر و مشارکت نقش اجتماعی بیان کرده است؛ از نظر متخصصان، مفهوم سلامت اجتماعی، مفهومی سیال است که در جوامع مختلف بسته به سطح دستیابی آن‌ها با شرایط مطلوب بازتعریف آن در هر ۵ تا ۱۰ سال لازم به نظر می‌رسد. به‌طور کلی مشارکت فعال فرد در زندگی اجتماعی، سلامت اجتماعی را به ذهن متبادر می‌سازد. (۱۳) این سازمان در تعریف خود بر سلامت مادی بیشتر تأکید کرده و از توجه به سلامت معنوی غفلت نموده است.

منظور از سلامت اجتماعی از دیدگاه قرآن کریم، فعالیت اجتماعی انسان‌ها، به معنای فعالیت درست آن و انجام کارهای شایسته افراد در اجتماعات انسانی است؛ چراکه انسان‌ها به عمل صالح در اجتماع و اعتقاد به حق، دعوت شده‌اند و لازمه آن اعتقاد به خدای یکتا و برخورداری از معنویت است؛ زیرا حقیقت عمل صالح، عملی است که عاری از شرک باشد (۱۳).

۲. پیامدهای رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی نسبت به سلامت اجتماعی

از آنجایی که در ابتدای پیدایش موج مادی‌گرایانه علمی در دوران مشروطه رقیب جدی از جانب فلاسفه اسلامی در برابر فلسفه حسی مشاهده نشد و از سوی دیگر در جامعه آن دوره خرافات حتی در رده‌های دولتی نیز رسوخ کرده بود^۱ و اخباری‌گری نیز که گسترش یافته بود، شباهت‌هایی با حس‌گرایی داشت^۲ همه این عوامل باعث شد افکار ماتریالیستی و فلسفه حسی که در روشنفکران آن دوره متبلور بود، در جامعه نفوذ کرده و به‌مرور زمان پیامدهایی را در جامعه ایجاد نماید که مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱/۲. ناسیونالیسم

با توجه به رویکرد مادی‌گرایانه روشنفکران و انکار اعتقادات دینی و مفاهیم غیبی و معنوی، از جانب آنان در دوران مشروطه، یکی از مسائلی که روشنفکران در پی انکار مفاهیم غیبی از همان ابتدا با تأسی از غربی‌ها^۳ به‌عنوان جایگزین دین و باورهای اعتقادی آن مطرح کردند مسئله ناسیونالیسم بود^۴ (۱۴).

این مسئله به مرور زمان، شکل گسترده‌تری پیدا کرد و به‌عنوان ایدئولوژی مطرح گردید (۶)؛ که مظاهر دین اسلام و حتی اعتقادات آن را به‌عنوان هویتی هم‌عرض با هویت ملی تلقی می‌کرد که بایستی در برابر ناسیونالیسم رنگ ببازند؛ و ناسیونالیسم به‌عنوان الگویی سراسری، مستلزم آن بود که

۱. به‌طوری‌که در دوران مشروطه به‌جای فراهم کردن سازوکار نظامی از دعا نویسان مدد می‌گرفتند و نیز توسل شاهان قاجار در امورات متعدد به منجمان نشان از گسترش این‌گونه خرافات در بخش‌های تأثیرگذار جامعه دارد.
 ۲. ملا امین استرآبادی معتقد است علوم عقلی به خاطر خط‌پذیری قابل‌اعتماد نیست از این‌روی فاقد ارزش است و تنها علمی قابل‌اعتماد که مستقیم یا غیرمستقیم ناشی از حس باشند.
 ۳. در غرب نیز با نفی قرون وسطی و کلیسا، سخن از یونان باستان و ماتریالیسم کهنی که در آن زمان مطرح بود به میان آمد.
 ۴. ناسیونالیسم به معنای وطن‌دوستی و توجه و انس و الفت با قوم و نژاد امری ممدوح است، اما نژادپرستی یا محور قرار گرفتن نژاد امری مذموم است.

سوی دیگر توجه انسان را به جای خدا و امور نژادپرستانه سوق داد و در نتیجه جنبه عبودیت، معنویت و امنیت جامعه را با چالش مواجه کرد و بدین نحو سلامت اجتماعی مورد خدشه واقع شد.

۲/۲. انسان‌مداری

از زمانی که آگوست کنت مطرح کرد که علم تجربی پدر کاینات را از شغل خود منفصل و او را به محل انزوا سوق داد در حالی که از خدمات موقت او قدردانی نموده او را تا سرحد عظمتش هدایت نمود (۱۷). خدامحوری از زندگی انسان کنار نهاده شد و اومانیسیم و انسان‌محوری جایگزین آن گردید.

این افکار در دوران مشروطه از جانب روشنفکرانی همانند آخوندزاده و ملکم خان با انکار مفاهیم غیبی، اومانیسیم به جای آن مطرح گردید و از پیامدهای آن رویگردانی از خدا و عبودیت الهی بود به طوری که بر اساس اومانیسیم، بندگی خدا را نوعی ردیلت شمردند و مغایر با آزادی و حقوق انسان تلقی کردند، بر این اساس با نفی عبودیت خدا، اومانیسیم به عنوان جایگزین، از همان ابتدا توسط ملکم خان و آخوندزاده مطرح گردید (۱۸)؛ و اومانیسیم از لوازمی برخوردار بود که به مرور زمان در جامعه نمود یافت از جمله لوازم اومانیسیم عقل بسندگی، تساهل و تسامح، آزادی مطلق و تکلیف‌گریزی بود.

زیرا با آزادی مطلق، جایی برای تکلیف‌گرایی باقی نمی‌ماند، همچنین تساهل و تسامحی که اومانیسیم مطرح می‌کرد، به معنای رسمیت دادن به عقاید باطل و نفی تکلیف بود که مورد سرزنش اسلام است. (سوره آل عمران، آیه ۸۵) (۱۶)؛ و جنبه عبودیت و بندگی را از بین می‌برد. منظور از عقل بسندگی که اومانیسیت‌ها مطرح کردند عقل برهانی و استدلالی نبود، چراکه چنین عقلی را با مبانی پوزیتیویسم ناسازگار می‌دانند، هر چند که چنین عقلی هم به جزییات مسائل اعتقادی راهی ندارد اما منظور اومانیسیت‌ها از عقل، عقل استقرایی و تجربی بود که نتیجه چنین عقلی، ماده‌گرایی و عدم توفیق در اثبات مبدأ و

الگوهای دیگر تضعیف شوند و حتی به بهانه آرایش زبان فارسی از زبان بیگانه، غالباً در راستای حذف دین اسلام در جهت معادل‌سازی زبان عربی برآمدند و در واقع با اسلام و اعتقادات آن به عنوان دینی بیگانه؛ بنای ناسازگاری گذاشتند (۱۵).

از جمله پیامدهای ناسیونالیسم آن بود که از یک طرف عامل وحدت انسان‌ها را که در اسلام بر اساس توحید و معنویت استوار است برهم می‌زد و به جای این که انسان‌ها را حول محور توحید و اعتقاد به یگانگی خدا به وحدت برساند، قومیت را ملاک وحدت معرفی می‌کرد و این امر زمینه تهی شدن جامعه از توجه به توحید و یگانگی خدا شده، سلامت معنوی جامعه را مخدوش می‌ساخت؛ از سوی دیگر حالت نژادپرستی، اعتقاد به برتری نژادی و حق سیادت بر دیگران را در انسان دامن می‌زد (۱۴) و به تشدید اختلافات قومی منتهی شده و امنیت روانی جامعه را با خطر مواجه می‌ساخت.

با توجه به مبنای غیرتوحیدی ناسیونالیسم، قرآن قومیت را دلیلی بر حق سیادت نسبت به دیگران نمی‌داند، بلکه انسان‌ها را به یکپارچگی در سایه توحید و تقوی فرامی‌خواند و می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» (سوره حجرات، آیه ۱۳) ای مردم، ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را ملت و قبیله گردانیدیم تا با یکدیگر شناسایی متقابل حاصل کنید. در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست (۱۶).

همچنین ناسیونالیسم در دوران معاصر به عنوان ابزاری در دست استعمارگران بوده و آن را وسیله‌ای برای ایجاد اختلاف در کشورها قرار دادند و بدین وسیله امنیت اجتماعی آن را با خطر مواجه کردند و با این حربه زمینه تجزیه در کشورهای اسلامی را فراهم ساختند که بر این اساس شعارهایی همانند پان‌ترکیسم، پان‌عربیسم، پان‌کردیسم و... مطرح شد. این بحث‌ها از یک جهت به مباحث قوم‌گرایانه و تجزیه‌طلبانه دامن زد و از

رویکرد مادی گرایانه مفاهیم غیبی و معنوی قرآن و...

معاد و حقیقت واقعی انسان است.

این گونه اومانیزم به طور کلی دین را، مخصوصاً پایه اساسی آن که توحید و عبودیت خدا بود به حاشیه راند و دین نهایتاً به امر شخصی تبدیل شده و از زندگانی اجتماعی انسان کنار نهاده شد و بنابراین یکی از نیازهای اساسی انسان که فطرت خداپرستی بود، نادیده انگاشته شد و با نادیده گرفتن این نیاز فطری بشر و نیز سلب مسئولیت انسان در برابر خدا که نتیجه انسان مداری بود و انسان به جای مکلف بودن در برابر خدا، خود را محق دانست، بنابراین از یک طرف این نیاز فطری انسان (خداپرستی) نادیده انگاشته شد و از طرفی انسان در برابر خدا به جای اطاعت سر به طغیان برداشت و همه این‌ها زمینه را برای فساد انگیزی در جامعه فراهم ساخت و بدین گونه سلامت اجتماعی را با خطر مواجه ساخت.

۳/۲. تحریف معنوی قرآن

در گذشته معمولاً تطبیق مادی از مفاهیم معنوی و غیبی قرآن رخ داد، هر چند که تطبیق مادی در فضای مادی‌گرایانه از مفاهیم معنوی و غیبی قرآن نسبت به افرادی که متأثر از فضای علم‌گرایی بودند و هر آنچه علم تجربی تأیید نمی‌کرد، انکار می‌کردند، سودبخش بود و بازدارنده از انکار دین از جانب این افراد می‌گردید و گاهی نیز تبیین تجربی از مفاهیم غیبی برای تقریب به ذهن مطالب غیبی و معنوی خوب بود، مثلاً وقتی طبق قانون بقاء ماده و انرژی تجسم عمل تبیین می‌شد و عنوان می‌گردید که ماده و انرژی حالت روی هم‌رفته حالت ثابتی دارند و هیچ چیز از بین نمی‌رود و آثار اعمال در سلول‌های انسان باقی می‌ماند (۱۹). این حقایق می‌توانست ماندگاری و تجسم عمل در قیامت را برای انسان درک پذیر نماید؛ اما نتیجه تلقی صحیح بودن این تبیین و تطبیق‌های مادی از حقایق معنوی و غیبی، موجب تلقی نادرست از مفاهیم غیبی و معنوی و در نتیجه موجب تحریف معنوی این حقایق گردید؛ زیرا علم تجربی تنها در قلمرو عالم طبیعت و قوانین طبیعی می‌تواند نظر دهد؛ اما

خصوصیت جهان پس از مرگ و قوانین آن با این جهان متفاوت بوده بنابراین نه تنها که نمی‌توان بر اساس یافته‌های علم تجربی امورات عالم آخرت را تبیین نمود، بلکه چنین تبیینی از عوامل اصلی تحریف معنوی این حقایق است، مثلاً تحریف معنوی؛ موجب تلقی نادرست از نقش نماز، وضو، دعا، توکل به خدا و... شده و موجب بی‌اثر شدن این گونه عناصر معنوی و غیبی می‌گردد و در نتیجه سلامت اجتماعی را در ساحت‌های معنوی و غیبی با خطر مواجه می‌سازد.

۴/۲. کنار زدن غیب

در مباحث قبلی گفته شد که رویکرد مادی به مفاهیم غیبی قرآن در ابتدا موجب انکار مفاهیم غیبی شد و در مقطعی نیز منتهی به تطبیق یا تبیین مادی از مفاهیم غیبی گردید یکی از پیامدهای انکار مفاهیم غیبی یا تطبیق و تبیین مادی از مفاهیم غیبی قرآن، بی‌فروغ شدن غیب از زندگی انسان است، این که قرآن ایمان به غیب را در دستور کار تأکیدات خود قرار داده و ایمان به آن را شرط نجات و سعادت می‌داند، نشانگر آن است که این حقایق، برخلاف تصور برخی که با امور مادی تطبیق کرده‌اند، خارج از حواس انسان بوده و عوالمی فراتر از عالم ماده هستند و انسان دنبال رستگاری نباید از آن عوالم غافل باشد، در این میان تطبیق عالم غیب به عالم شهادت و تأویل و تبیین مصادیق غیبی قرآن با امور طبیعی، موجب بی‌فروغ شدن غیب از زندگی انسان می‌شود.

زدود غیب که از آثار نامطلوب تطبیق مادی است هم شامل معجزات انبیا می‌شود که معجزات را تطبیق مادی کردند همانند شکافتن دریا با عصای موسی (ع) را به جزر و مد تطبیق دادند (۲۰)؛ و در قصص خارق‌العاده قرآن، خصوصیت اعجاز نادیده گردیده (۲۱)؛ و از آن خالی شد و یا در پدیده‌هایی غیبی، اموری همانند فرشتگان با قوه جاذبه و دیگر انرژی‌ها تطبیق شدند (۲۲)؛ و به قول شهید مطهری «رویکرد این گونه افراد رویکرد حسی و به اصطلاح قرآن‌گرایش شهادتی بود،

به طوری که هر چه جنبه غیبی، معنوی و روحی داشت به امور محسوس تأویل کردند. حتی تمام معجزاتی که در قرآن بیان شده است، آن را به شکل عادی، حسی و شهادتی تأویل کردند» (۲۳). در حالی که اگر منظور قرآن از مفاهیم غیبی این گونه امور مادی بود، برای فهم آن، نیاز به ارسال رسل و انزال کتب نبود، بلکه هدف قرآن از توجه و ایمان به غیب، متوجه نمودن انسان به عوالم برتر از عالم ماده است تا بتواند خود را به سمت آن عوالم بالا بکشد و با گرایش به آن عوالم پاک و ابدی، خود را از وابستگی‌های طبیعت نجات دهد بنابراین، با کنار زدن غیب از زندگی انسان، توجه به امور غیبی و معنوی نیز امری بیهوده انگاشته و این گرایش‌ها در زندگی انسان رنگ می‌بازد و به جای آن دلبستگی به دنیای مادی و لذت‌گرایی ناشی از آن جایگزین شده و در نتیجه جنبه الهی و معنوی انسان فراموش می‌شود و نتیجه آن نیز خود فراموشی است. قرآن کریم می‌فرماید: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ» (سوره حشر، آیه ۱۹) مانند کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند و او نیز آنان را دچار خود فراموشی نمود؛ بنابراین خود فراموشی از آسیب‌های مهم غیب زدایی در زندگی انسان است (۱۶). علاوه بر این ارائه تفسیر مادی و غیب زدایی در قالب علم تجربی از معجزات انبیا، عذاب‌ها و امدادهای الهی، صفات خداوند، ملائکه و ... موجب شد آموزه‌های قرآنی در حد بیان علمی تنزل کنند و مفهوم حقیقی خود را از دست بدهند (۱).

۲/۵. زدودن معنویت

همچنان که گفته شد معنویت به معنای جهت‌گیری عمیق درونی فرد به سوی گذر از عالم خاکی و زیست مادی به سوی امری فراتر و متعالی‌تر است (۲۴)؛ که در اثر ایمان به غیب حاصل می‌شود از این رو وقتی به خاطر رویکرد مادی‌گرایانه، غیب انکار شود یا به جنبه مادی و در حد عالم ماده تنزل می‌کند دین بی‌محتوای می‌شود و سیر معنوی انسان به عوالم بالاتر بی‌معنا می‌گردد؛ همچنین همه حقایق، به صورت مادی نمایان

می‌شود و معنویت بی‌فروغ شده و به تدریج زدوده می‌گردد، مثلاً اگر نماز در تأثیراتی که به جسم می‌گذارد، یا نظم‌بخشی که در زندگی انسان ایجاد می‌کند؛ لحاظ شود و وضو و غسل صرفاً از جهت نظافت ظاهری مورد توجه قرار گیرد (۱۹). بدون این که به تأثیرات معنوی نماز (همانند یاد خدا و تأثیری که یاد خدا در آرامش انسان دارد) و نیز تأثیراتی که وضو و غسل در طهارت درونی و رشد جنبه‌های معنوی انسان ایفا می‌کنند، لحاظ شود؛ نتیجه آن تهی گردیدن انسان از جنبه‌های معنوی خواهد بود و اگر منظور از ملائکه قوای طبیعت، همانند قوه جاذبه و دیگر انرژی‌ها تلقی شوند، ناخودآگاه امدادهای غیبی معنای خود را از دست می‌دهد و همه امور در چارچوب مادی ارزیابی می‌شود و یا اگر قوانین جهان، محصور در قوانین طبیعت باشد، توکل به خدا و دعا معنای خود را از دست می‌دهند؛ و این امر باعث می‌شود ارتباطات معنوی انسان که از عوامل اصلی آرامش درونی اوست زایل شده و اضطراب و ناآرامی در زندگی وی حاکم گردد. به طوری که قرآن کریم عامل اساسی اضطراب را غفلت از حقایق غیبی و معنوی و فراموشی یاد خدا می‌داند و می‌فرماید «الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (سوره رعد، آیه ۲۸) چون با یاد خدا انسان پریشان به خدا که فوق هر چیزی است رجوع می‌کند و با رجوع به خداست که امنیت و آرامش بر ای انسان حاصل می‌شود و از آنجایی که تنها خداست که قدرت مطلق است و قدرت‌های دیگر؛ هیچ‌کدام خالی از ناتوانی نیستند؛ لذا قرآن آرامش را تنها در یاد خدا می‌داند برای همین بذکرالله را قبل از فعل تطمئن آورد تا معنای انحصار را برساند که تنها با یاد خدا انسان به آرامش می‌رسد (۸).

۳. راهکار مواجهه با رویکرد مادی

برای این که از رویکرد مادی مفاهیم غیبی قرآن پیشگیری شود، راهکارهای عملی زیر بایستی مدنظر قرار گیرند:

رویکرد مادی گرایانه مفاهیم غیبی و معنوی قرآن و...

۱/۳. تبیین قلمرو علوم

یکی از راهکارهای اساسی در مواجهه با رویکرد مادی تبیین قلمرو علوم است. نادیده گرفتن علوم غیرتجربی همانند فلسفه و... و عدم توجه به قلمرو علوم باعث شد که علم تجربی از حد خود فراتر رود و درحالی که کارکرد علم تجربی تنها به امور طبیعی و کشف روابط اشیاء مادی منحصر می‌شد؛ با این حال وارد حیطه‌هایی همانند مفاهیم غیبی شود که در قلمروش نبود و نتیجه آن در بدبینانه‌ترین حالت انکار مفاهیم غیبی بود که در دوران پوزیتیویسم آگوست کنتی مشاهده می‌شود و در زمان مشروطه و در آثار روشنفکرانی همانند آخوندزاده و ملکم خان دیده می‌شود (۱۸)؛ و در خوش‌بینانه‌ترین حالت، تطبیق مادی از مفاهیم غیبی شد که موارد آن از جمله در تفسیر نوین (۲۵)؛ و آثار مهندس بازرگان (۱۹). قابل مشاهده است. بر این اساس نگاه انحصاری بر علم تجربی به عنوان تنها ابزار معرفتی که ماده‌گرایان مطرح کردند ادعایی بدون دلیل بوده که این ادعا با علم تجربی قابل اثبات نبود و نادیده گرفتن علوم دیگر و بی‌اعتبار دانستن علوم غیرتجربی همانند فلسفه، وحی، روش شهودی و... منتهی به رویکرد علمی به مفاهیم غیبی و معنوی به طور عام و به مفاهیم غیبی و معنوی قرآن به طور خاص گردید. درحالی که هر علمی در قلمرو خودش و با ضابطه‌های معینی که دارد، از اعتبار برخوردار است و بدون استفاده از دیگر ابزارهای معرفتی، بسیاری از حقایق مخصوصاً مسائل بنیادین و حقایق غیبی به صورت صحیح روشن نخواهند گردید (۲۶).

۲/۳. تبیین جایگاه براهین فلسفی

از آنجایی که مسائل بنیادین بشر و اصول اعتقادی و اساسی‌ترین مفاهیم غیبی از طریق کاربست صحیح روش عقلانی و براهین فلسفی حاصل می‌شود، مخصوصاً فلسفه اسلامی اساسی‌ترین وسیله‌ای است که می‌تواند فلسفه حسی را به چالش بکشد و شبهات ماتریالیستی را پاسخگو باشد (۲۳، ۲۶)؛ بنابراین تبیین جایگاه آن و آشنایی با این فلسفه بهترین راهکار برای

پیشگیری از فلسفه ماتریالیستی است و غفلت از این حقیقت مهم و بدبینی به فلسفه و عدم شناخت درست از فلسفه اسلامی باعث اتخاذ رویکرد مادی به مفاهیم غیبی قرآن است.

۳/۳. تفسیر ضابطه‌مند از قرآن

منظور از تفسیر ضابطه‌مند آن است که اصاله ظهور الفاظ، مفهوم لغوی، مفهوم عرفی و سیاق آیات و... در تفسیر قرآن ملاحظه شود و بدون جهت از این حقایق روشنی‌بخش در فهم آیه عدول نگردد و در تطبیق مادی از مفاهیم غیبی قرآن معمولاً موارد فوق نادیده گرفته می‌شود (۱). وعدم مراعات قواعد تفسیری در رویکرد مادی موجبات تحریف معنوی قرآن و تهی شدن محتوای قرآن از مفاهیم واقعی خود می‌گردد و بنا به تعبیر استاد مطهری قرآن آمده است انسان را به عوالم بالا رهنمون سازد؛ درحالی که ما قرآن را در حد خودمان تنزل می‌دهیم بر این اساس اگر در تفسیر قرآن ضوابط تفسیری مورد توجه مفسر باشد از تفسیر مادی مفاهیم غیبی قرآن مصون می‌ماند.

نتیجه‌گیری

از پژوهش حاضر نتایج زیر حاصل می‌شود:

رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی قرآن در دوران معاصر، رویکردی است که مبتنی بر فلسفه تحصلی بوده و ناشی از اتفاقاتی است که در غرب اتفاق افتاد و این تحولات به وسیله روشنفکران و مستشرقین باعث پیامدهایی برای سلامت اجتماعی شد که عبارت‌اند از:

الف) اومانیسیم که موجب نفی اعتقادات دینی بود، به جای خدامحوری انسان‌محوری را مطرح کرد و از پیامدهای آن تکلیف‌گریزی، عقل‌بسندگی، آزادی مطلق و اباحه‌گری بود که زمینه فساد انگیزی را در جامعه فراهم می‌کرد.

ب) ناسیونالیسم که توأم با نفی اعتقادات اسلامی و موجب تهی شدن جامعه از اعتقادات توحیدی بود، سلامت اجتماعی را از جنبه معنوی را به خطر می‌انداخت و به نژادپرستی دامن زد و ابزاری برای تحریک قومیت‌ها و اختلاف اندازی بود که وحدت

سیاسگزاری

بدین وسیله از تمام افرادی که در انجام پژوهش مساعدت کردند، کمال تشکر را داریم.

و امنیت جامعه را نیز با خطر مواجه می‌کرد.

ج) رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی قرآن زمینه تحریف معنوی از این مفاهیم را فراهم نمود و فهم صحیح از مفاهیمی همانند دعا، نماز، توکل به خدا و... را در ذهن کسانی که رویکرد مادی داشتند با چالش مواجه ساخت و در نتیجه این گونه عناصر معنوی کارایی واقعی خود را از دست داد و آثاری که در اثر توکل، دعا و... عاید انسان می‌شد، سلب می‌گشت.

د) غیب زدایی نتیجه رویکرد مادی نگاه تک‌بعدی به عالم و انکار عوالم غیبی است که موجب جهل و غفلت انسان از حقایق پنهان عالم است.

ذ) معنویت زدایی نیز از پیامدهای دیگر آن بوده و این امر ارتباطات معنوی انسان که موجب دلبستگی به خدا بوده و از عوامل اساسی آرامش درونی او بود، زایل ساخته و زمینه بروز اضطراب و ناآرامی در زندگی انسان شد.

پیشنهادهای

از راهکارهای مواجهه با رویکرد مادی به مفاهیم غیبی و معنوی قرآن به رسمیت شناختن علوم دیگر در کنار علم تجربی همانند فلسفه، وحی و عرفان؛ تبیین جایگاه فلسفه در کشف حقایق غیبی و تفسیر ضابطه‌مند از قرآن است.

حمایت مالی

بنا بر اظهار نویسندگان مقاله، این پژوهش حامی مالی نداشته و با هزینه شخصی مؤلفان انجام شده است.

ملاحظات اخلاقی

نویسندگان اعلام می‌کنند که در این پژوهش تمامی اصول اخلاقی مرتبط در این پژوهش رعایت شده است.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تضاد منافی در این تحقیق وجود ندارد.

Reference

۱. قرآن کریم
۲. نفیسی، شادی. جریان‌شناسی تفسیر علمی، چاپ اول، قم: انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷، ۲۶۸.
۳. خسرو پناه، عبدالحسین. آسیب‌شناسی دین‌پژوهی معاصر، چاپ چهارم، تهران: انتشارات سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۹، ۱۴۴-۱۴۶.
۴. کچوئیان، حسین، جوادی یگانه، محمدرضا. دوره اول هویت‌یابی ایرانی (پیدایی مسئله هویت و نفی خود)، مجله نامه پژوهش، ۱۳۸۳، دوره ۸، شماره ۱۰، صص ۱۴۹-۱۸۸.
۵. هدی جاسم محمد ابوطبره. المنهج الاثری فی تفسیر القرآن الکریم، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۴ ق.
۶. راغب‌اصفهانی، حسین‌بن‌محمد. المفردات فی غریب القرآن، چاپ اول، تهران: انتشارات صادق، ۱۳۸۷، ۴۶۵.
۷. قاسمی، حمیدمحمد. تمثیلات قرآن و جلوه‌های تربیتی آن، چاپ سوم، تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، ۱۳۹۰، ۱۵۸.
۸. طباطبائی، سیدمحمدحسین. المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ نهم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۸۳، ۴۶.
۹. سعیدی‌روشن، محمداقبر. تحلیل زبان قرآن و روش‌شناسی فهم آن، چاپ هشتم، قم: انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۶، ۲۷۴.
۱۰. نصیری، علی. معرفت قرآنی، چاپ اول، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۷، ۵۸۵.
۱۱. هات، جان‌اف. علم و دین: از تعارض تا گفت‌وگو، ترجمه: بتول نجفی، چاپ سوم، تهران: انتشارات طه، ۱۳۸۲، ۳۲.
۱۲. باربور، ایان، دیدار دانش و دین، ترجمه: یوسف نوظهور، حسن اکبری‌بیرق، چاپ اول، تهران: انتشارات فروزش، ۱۳۹۷، ۲۵.
۱۳. سیدکلان سیدمحمد، ملکی آوارسین صادق. تبیین مفهوم سلامت اجتماعی بر اساس دیدگاه قرآن کریم (با محوریت سوره‌ی کهف). نشریه اسلام و سلامت. ۱۳۹۹، دوره ۵، شماره ۱، صص ۴۵-۵۴.
۱۴. سبحانی، جعفر. دایره المعارف الهیات اسلامی، ج ۲، قم: انتشارات مؤسسه امام صادق (ع)، ۱۳۹۸، ۱۴-۱۵.
۱۵. غروی‌ان، محسن، قوامیان، شاکر، ملی‌گرای (ناسیونالیسم) از دیدگاه اسلام، مجله معرفت، ۱۳۸۰، دوره ۱۰، شماره ۵۰، صص ۱۰-۱.
۱۶. نظری، علی اشرف. ناسیونالیسم و هویت ایرانی: مطالعه موردی دوره پهلوی اول، فصل‌نامه پژوهش حقوق عمومی، ۱۳۸۶، دوره ۹، شماره ۲۲، صص ۱۴۱-۱۷۳.
۱۷. فلاماریون، کامیل. خدا در طبیعت، ترجمه: خسرو آراسته، تهران: انتشارات خاور، ۱۳۴۶، ۵۶.
۱۸. آخوندزاده، فتحعلی. الفبا و نوشته‌های جدید. باکو: آکادمی علوم جمهوری سوسیالیستی شوروی آذربایجان، ۱۹۶۳، ۵۸.
۱۹. بازرگان، مهدی. مباحث بنیادین: راه طی شده عشق و پرستش، ذره‌ی بی‌انتها، چاپ دوم، تهران: شرکت انتشارات قلم، ۱۳۸۸، ۲۶.
۲۰. خزانلی، محمد. اعلام قرآن، چاپ نهم، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۲، ۵۶.
۲۱. طالقانی، سیدمحمود. پرتوی از قرآن، چاپ اول، تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۰، ۲۳۴.
۲۲. رهسپار، محمد. بازنگرشی اساسی به اسلام: دین ارکان طبیعت، چاپ اول، انتشارات شریف، ۱۳۵۷، ۳۴.
۲۳. سبحانی تبریزی. جعفر، منشور جاوید، چاپ اول، تهران: انتشارات مؤسسه امام صادق (ع)، ۱۳۸۲، ۴۰۴.
۲۴. حمیدیه، بهزاد. کاوشی نشانه‌شناختی در معنویت، مجله مطالعات عرفانی، دوره ۱، شماره ۲۴، ۱۳۹۵، صص ۵-۲۴.
۲۵. شریعتی، محمدتقی. تفسیر مدرن. چاپ اول، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸، ۲۳۴.
۲۶. مصباح یزدی، محمدتقی. تهاجم فرهنگی، چاپ هشتم، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۱، ۱۴.

27. Dictionary OE. Oxford English dictionary. Simpson, JA & Weiner, Esc. 1989; 3, 789.

The Materialistic Approach of the Occult and Spiritual Concepts of the Quran and the Consequences of Social Health

Firoz Aslani¹, Mehrdad Teymouri^{2*}

Abstract

Background and purpose: The growth of empiricism provided the basis for a materialistic approach in various fields. One of these fields was the materialistic approach to the occult and spiritual concepts. Given the influence of the materialistic approach, modern thinkers, relying on positivism, began to examine the occult and spiritual concepts of the Quran. At first, they denied those concepts and in later stages, they adapted the spiritual and occult concepts to material matters. Considering the impact of religious beliefs on human happiness, the aim of the research is to clarify the social health consequences of the materialistic approach to the occult and spiritual concepts of the Quran?

Materials and methods: The present research is based on content analysis by collecting information in a library manner and using Magiran, SID and PubMed databases and Google Scholar search engine with keywords “social health”, “positivism”, “materialistic approach”. “Empirical science”, and “occult and spiritual concepts” were searched; A total of 26 sources related to the purpose of the study were identified and used.

Conclusion: Based on the findings and results of the research, the materialistic approach to occult and spiritual concepts has led to the emergence of social phenomena such as the growth of humanism, nationalism, the spiritual distortion of the occult concepts of the Qur'an, the rejection of the occult, and the removal of spirituality, thereby challenging the social health of society. is Therefore, the recognition of other sciences such as philosophy, revelation and mysticism, the optimal use of philosophical arguments and the systematic interpretation of the Quran, and the use of each science in its own domain are ways to prevent a material approach to the occult and spiritual concepts of the Quran.

Keywords: Experimental Science, Materialistic Approach, Occult and Spiritual Concepts, Positivism, Social Health.

1. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Maragheh Faculty of Medical Sciences, Maragheh, Iran

2* (Corresponding Author). Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran. E-mail: dr.mehrdad.teymouri@iau.ac.ir